

ӘЛЕУМЕТТАНУ ТЕОРИЯСЫ

Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

4-тарау. Модерндік теориядан постмодерндік
әлеуметтік теорияға дейін (және одан кейінгілер)

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 24. Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

Шамамен әрбір ұлт пен дүниежүзіндегі миллиардтаған адамдардың өмірі көп жағдайда жаһандану арқылы айтарлықтай жақсы жаққа өзгереді. Жаһандану – бүкіл дүниежүзілік тәжірибелердің, қарым-қатынастардың, сананың және қоғамдық өмір құрылымдарының жалпыға ортақтаралуы. Оның әсері мен маңызын Дүниежүзілік Сауда Ұйымы және Халықаралық Валюта Қоры сияқты жаһандық ұйымдардың жоғары деңгейдегі жиналыстарымен бірге жүретін қазіргі кездегі ортақ наразылықтардан айқын көруге болады. Осы ұйымдардың алдында тұрған мәселелердің ауқымы мен оларға қарсы наразылықтан бүкіл адамзат өзінің маңызды ұлы кезеңге тап болғанын айқын сезінеді. Жаһандану теориясы сонымен бірге әлеуметтік теорияға тән бірқатар жаңалықтардың, әсіресе модернизация теориясы сияқты бұрынғы перспективаларға қарсы реакцияның нәтижесінде пайда болды. Бұл теорияның ерекшелігінің бірі – оның батыстық бағытта болуы, Батыста болған оқиғаларға көңіл бөлудің басымдығы, сондай-ақ әлемнің қалған бөлігінің Батысқа одан бетер ұқсаудан басқа таңдауының жоқ болуы. Жаһандану теориясының көптеген нұсқалары болса да, олардың барлығында дерлік Батысқа басты назар аударудан кенеттен бас тарту, көптеген бағыттар бойынша жүріп жатқан трансұлттық процестерді ғана емес, сонымен қатар кез келген ұлттың немесе әлемнің аймағынан белгілі бір дәрежеде автономды және тәуелсіз процестерді қарастыруы бар.

Жаһандану мәдени, экономикалық, саяси және институттық тұрғыдан талдануы мүмкін. Талдаудың әрбір түрі үшін негізгі айырмашылық гомогенділік немесе гетерогенділік тұрғысынан көрінеді. Мәдениеттің жаһандануы шектен тыс жағдайда жалпы кодтар мен практиканың трансұлттық кеңеюі немесе әртүрлі мәдени гибридтер жасау үшін көптеген жаһандық және жергілікті мәдени ресурстардың өзара әрекеттесетін процесі ретінде қарастырылуы мүмкін. Гомогендікке бағытталған процесс көбінесе мәдени империализммен, белгілі бір мәдениеттің басқа да мәдениеттерге әсер етуімен байланысты. Мәдени империализмнің көптеген түрлеріне, соның ішінде америкалық мәдениеттің, Батыстың немесе негізгі елдердің рөліне ерекше көңіл аударғандар бар. Алайда Роланд Робертсон басқа адамдар арасында мәдени империализм терминін пайдаланбаса да, бұл идеяға қарсы шығады. Оның танымал глокализация тұжырымдамасы жаһандық мәдениет пен жергілікті мәдениеттің өзара ықпалдасуын нәтижесінде пайда болатын бірегей глокалды құбылысты талдайды. Экономикалық факторларға назар аударатын теорияшылар олардың әлемдегі өсіп келе жатқан маңызы мен біртектілендіретін әсеріне назар аударады. Олар жаһандануды неолиберализмнің, капитализмнің және нарықтық экономиканың әлемнің көптеген өңірлерінде таралуы деп ұғындырады. Мысалы, кейбіреулер жаһандануға және сауданың кеңеюіне баса назар аударды.

Нобель сыйлығының лауреаты, экономист және Экономикалық кеңесшілер кеңесінің бұрынғы төрағасы Джозеф Стиглиц жаһандық экономикалық дағдарыстардың алдын алудың орнына, оны өршіткені үшін Дүниежүзілік банкке, Дүниежүзілік Сауда Ұйымына және әсіресе Халықаралық Валюта Қорына қатты шүйлікті. Бұдан бөлек, Стиглиц Халықаралық Валюта Қорын ұлттық келіспеушіліктерді ескермейтін біртұтас, «барлығы үшін бір өлшем» деген біртектілік тәсілі үшін сынға алды. Әсіресе ол және жалпылама жаһандану бай мемлекеттердің, әсіресе Құрама Штаттардың пайдасына жұмыс істеді, кедей елдер зиян шекті. Жаһанданудың нәтижесінде байлар мен кедейлер арасы бұрынғыдан да алшақтай түсті.

Экономикалық мәселелерге баса назар аударатындар біртектілікті ерекше атап өтуге тырысса да, кейбір дифференциация кем дегенде әлемдік экономика шектерінде өмір сүруді жалғастыра береді деп танылды. Шынында да, Стиглиц Халықаралық Валюта Қоры және басқа да жаһандық экономикалық ұйымдар тарапынан сараланған саясат қажет деп тұжырымдайды. Экономикалық саладағы гетерогендіктің басқа формалары, мысалы, жергілікті мәдениеттерді тауарландыру және көптеген өнімдерді жергілікті қажеттіліктерге қарай икемді мамандандыру түрлерін қамтиды. Тұтастай алғанда, гетерогендікке баса назар аударатындар жаһандық пен жергілікті нарықтардың өзара әрекеттесуі – жаһандық нарықтың талаптарын жергілікті нарықтың шынайылығымен біріктіретін бірегей «глокалды» ерекше нарықтың құрылуына әкеледі деп есептейді.

Саяси институттық бағыттарда біртектілік немесе әртектілікті ерекше атап көрсетеді. Мысалы, осы салада біртектілеу перспективасымен жұмыс істейтіндердің кейбірі ұлттық мемлекет үлгілерінің бүкіл дүниежүзіне таралуына және бүкіл әлем бойынша басқарудың ұқсас формаларының пайда болуына, яғни басқаша айтқанда, әлемдегі басқарудың бірыңғай үлгісінің

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 24. Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

өсуіне барынша назар аударады. Кеңірек айтқанда, көптеген мекемелерде гомогенизацияның ұлғаюы алаңдаушылық тудырады. Кейбіреулер «трансұлттық институттар мен ұйымдардың өсуі ұлттық мемлекеттің және басқа да жергілікті, әлеуметтік құрылымдардың әлеует-ықпалын елеулі түрде азайтып, адамдардың өмірін өзгертуге мүмкіндік береді», – дейді.

Саяси саладағы гомогенизацияның ең тосын көзқарастарының бірі – Бенджамин Барбердің «McWorld» туралы ойы немесе бүкіл әлем бойынша кеңінен таралған бірыңғай саяси бағдардың өсуі. Бір қызығы, Барбер балама көзқарас ретінде, «джихад», яғни жергілікті, этникалық және реакциялық саяси күштердің ұлтшылдықты күшейтуді және бүкіл әлемде саяси гетерогендіктің артуына әкелетін идеяны қалыптастырады. Мак әлем мен Джихадтың жергілікті деңгейдегі өзара әрекеттесуі біріншісінің элементтерін, мысалы, жақтаушыларын тарту үшін интернетті пайдалану және соңғысының, яғни дәстүрлі идеяларды және риториканы пайдалану элементтерін біріктіретін бірегей, глобалды саяси құрылымдар жасауға мүмкіндік береді.

Гомогенизация/гетерогенизация мәселесі жаһандану теориясының басым бөлігін қамтиды, бірақ оның жан-жақты, толық емес екені анық. Бұл жаһанданудың негізгі теорияларының келесі талқылауында айқын көрінеді, Барбер гомогенизация, гетерогенизацияны әртүрлі жолдармен талдай отырып, жаһандану теорияларының бірқатар басқа қырларын да анықтайды. Осы кітапта қазіргі ірі теорияшылардың жаһандану перспективалары қарастырылған.

Жаһандануды зерттеген негізгі заманауи теорияшылар

Гидденстің 2000 жылғы еңбегінде жаһандану туралы пікірлері оның модернизмнің қуатты күші туралы ой-пікірімен ұштасып жатыр. Гидденс сондай-ақ жаһандану мен тәуекел арасындағы тығыз байланысқа, әсіресе қолдан жасалған тәуекелдің өсуіне мән береді. Жаһанданудың құбылмалы әлемінің басым бөлігі біздің бақылауымыздан тыс, бірақ Гидденс пессимистік көзқарасқа мүлдем бой алдырмайды. Құбылмалы әлем тудырған мәселелерді шектеуге болады, бірақ оны ешқашан толық бақылау мүмкін емес. Ол демократияға, әсіресе Еуропалық одақ сияқты халықаралық және трансұлттық демократиялық формаларға үміт артады. Гидденс – жаһанданудағы жалпы Батыстың және АҚШ-тың ерекше рөліне назар аударатындардың бірі. Сонымен қатар жаһанданудың екіжақты процесс екенін және оның Америка мен Батысқа қатты әсер ететінін мойындайды. Сондай-ақ ол Батыстан тыс елдерде жаһанданудың уақыт өткен сайын үлкен рөлге ие болып, анағұрлым орталықсыздандырылып жатқанын растайды. Жаһанданудың жергілікті мәдениетті бұзып, оларды қайта жандандыруға қызмет ететінін мойындайды және ол жаһандану «жүруге қолайсыз жолдарды қысқартып», басып өтетін аумақтарға жаңаша қарауға мүмкіндік береді деген инновациялық ойды ұсынады. Ол Францияға дейін жалғасатын Испанияның солтүстігі Барселона төңірегіндегі аумақты мысалға келтіреді.

Бүгінгі күнде жаһандық деңгейде орын алып отырған негізгі конфликтілер фундаментализм мен космополитизм арасында. Нәтижесінде Гидденс «жаһандық космополитикалық қоғам» пайда болатынын айтады. Алайда тіпті оған қарсы шыққан негізгі күш – фундаментализм де жаһанданудың өнімі. Сонымен қатар ол өз мақсаттарына жету үшін жаһандық күштерді пайдаланады. Фундаментализм әртүрлі діни, этникалық, ұлтшылдық, саяси сипаттағы формаларды қабылдай алады, бірақ Гидденстің пайымдауынша, қандай формада болуына қарамастан, фундаментализм космополитизмге қарама-қайшы әрі зорлық-зомбылықпен байланысты болғандықтан, әрқашан қиындық туғызады. Осы мәселе жөнінде Бектің 2000 жылғы еңбегіндегі пікірінің мәніне оның глобализм мен жаһандық арасындағы айырмашылықты талқылауынан көруге болады.

Жаһандану – дүниежүзіндегі экономиканың үстемдігі, сондай-ақ капиталистік әлемдік нарықтың гегемониясы мен оның негізін қалайтын неолибералды идеологияның пайда болуына куә болып отырғанымыз туралы көзқарас.

Бектің пікірінше, бұл көзқарас бір себептік және бір бағытта ойлауды қамтиды. Әлемдік дамудың көп өлшемділігі – экология, саясат, мәдениет және азаматтық қоғам – тек бір экономикалық өлшемге қате түсірілген. Бұл қате экономикалық өлшемнің әлемдік нарыққа

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 24. Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

тәуелділігі үнемі бір бағытта артып келеді. Әрине, Бек әлемді әлдеқайда көп өлшемді және көп бағытты терминдермен талдайды. Бұған қоса, капиталистік әлемдік нарыққа қатысты мәселелерге, соның ішінде еркін саудаға әртүрлі кедергілер бар екеніне және осы әлемдік нарықта жеңімпаздар ғана емес, сонымен қатар ұтылғандар да бар екеніне аса ықтият қарайды.

Бек глобализмге қатысты көзқарасты сынға алса да, жаһандық идеясынан үлкен құндылық көреді, бұл жабық кеңістіктер әсіресе күннен-күнге бұлдыр сағымға айналып бара жатқан ұлттармен байланысты. Олар әртүрлі дәрежедегі билікке ие трансұлттық субъектілер қатысатын жаһанданудың салдарынан жұтылып барады. Бұл трансұлттық процестер жай экономика ғана емес, сонымен қатар экология, мәдениет, саясат және азаматтық қоғамды қамтиды. Мұндай процестер ұлттық шегаралардан өтеді. Енді ештеңе жергілікті жермен шектелмейді.

Жергілікті деңгейдегі жетістіктер мен апаттар, соның ішінде тәуекелдер бүкіл әлемге әсер етеді. Трансұлттық процестер бұрыннан болған; соған қарамастан, жаһандану кем дегенде үш себепке байланысты жаңа болып саналады. Біріншіден, оның географиялық кеңістіктегі әсері бұрынғыға қарағанда әлдеқайда ауқымды. Екіншіден, оның уақытқа әсері әлдеқайда тұрақты; ол бір уақыттан екіншісіне әсерін жалғастырады. Үшіншіден, әртүрлі элементтермен, оның ішінде трансұлттық қатынастармен және желілермен байланысы бар.

Бек сонымен бірге трансұлттық процестің бұрынғы көріністерімен салыстырғанда жаһандықтың басқа да көптеген ерекшеліктерін атап көрсетеді:

1. Ұлттық шегаралар арасындағы өзара әрекет пен күнделікті өмір қарым-қатынасы терең қамтылған.
2. Бұқаралық ақпарат құралдары, тұтыну және туризм сияқты салалар осындай трансұлттық қатынас тұрғысында өрістейді.
3. Қоғамдастық, еңбек және капитал әлдеқайда орынсыз.
4. Жаһандық экологиялық апаттардың алдын алу және олармен күресу үшін қабылданып жатқан шараларды бірлесе шешу жауапкершілігі артып келеді.
5. Біздің трансмәдени өміріміздің өзгелерді қабылдау аясы көбеюде.
6. Жаһандық мәдениет индустриялары бұрын-соңды болмаған деңгейде таралады.
7. Трансұлттық келісімдердің, акторлар мен институттардың саны артып, ықпалы күшеюде.

Бұл Бектің модерн жайлы ойларын қайта талқылауға алып келеді және жаһандық пен оны қайта қалпына келтіру мүмкін емесін қазіргі уақытта «екінші модерн» деп аталатын құбылыспен байланыстырады. Алайда ең алдымен, бұл «бірінші модернде» жүрген халықтардың билігі мен ұлттық шегараларының күшінің әлсіздігімен ерекшеленеді. Жабық ұлттық мемлекеттерде өмір сүріп жатқандық «бірінші модерннің» басты алғышарты болып саналады. Осылайша, жаһандық және екінші модерннің мемлекет иелігінен шығарылуы, Бек үміттенгендей, трансұлттық ұйымдардың және мүмкін трансұлттық мемлекеттің де өркендеуін білдіреді.

Бектің таяу жылдардағы жұмысының көп бөлігі, соның ішінде оның жаһандану туралы ой-пікірлері, кеңістікте бекітілген ұлттың дәстүрлі әлеуметтану көзқарасын жылжымалы трансұлттық фокуспен ауыстыруға тырысатын космополитизм идеясымен байланысты. Тұтастай алғанда, ой мен іс-әрекеттерге деген жергілікті шектеулердің басымдығына тікелей қатысты. Осылайша, жаһандану дәуірінде адамдар бір жерде тұрақтап қалмайды, оның орнына бір уақытта «түрлі қалалар, аумақтар, этникалық топтар, иерархиялар, ұлттар, діндер де және т.б. анықталады. Бұл, мысалы, ұлтқа негізделген перспективалармен байланысты дәстүрлі ойлаудан ауытқуды көздейді, тіпті одан да асып, гибриді әлемнің «осы және басқа» мағынасында болуын көздейді. Әлбетте, мұндай космополиттік көзқарас жаһанданудан туындайды және онымен тығыз байланысты.

Бек «Жаһандық дәуірдегі билік» еңбегінде космополитикалық бағдарлау «нәтижесі толығымен жарияланатын мета-ойынмен байланысты» әлемдік саясаттағы ұлттық және халықаралық қатынастардан тысқары болуы тиіс деп ұйғарады. «Бұл – тек «ұлттық» және «халықаралық» салалар арасындағы ғана емес, сондай-ақ жаһандық кәсіпкерлік пен мемлекет арасындағы, трансұлттық азаматтық қоғам қозғалыстарымен, ұлтүстілік ұйымдармен және ұлттық деңгейдегі үкіметтер мен қоғамдар арасындағы шегаралар, негізгі ережелер мен айырмашылықтар қайта қарастырылатын ойын». Дәл осы шындық бұл мета-ойынды жақсы

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 24. Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

түсініп, оны жеңе білуге қабілетті, ұлттықтан космополитикалық тұрғыдағы көзқарасқа өзгертуді талап етеді.

Бауман 1998 жылғы еңбегінде жаһандануды «кеңістік соғысы» деп бағалады. Оның пікірінше, бүгінгі әлемдегі әлеуметтік стратификацияның ең маңызды және айқындаушы факторы – мобильдік. Осылайша, кеңістік соғысының жеңімпаздары – мобильді, бүкіл әлем бойынша еркін қозғалып, өздері үшін мағыналы тірлік жасай алатын адамдар. Олар кеңістікте еркін болады және бір жерге «қоныстануы» керек болған жағдайда, кеңістік соғысында жеңілгендерден қорғайтын қабырғамен қоршалып, қауіпсіз кеңістікте оқшауланады. Жеңілгендер мобильдіктен жұрдай болып, ешқандай мән-мағынасы жоқ аумақтарға шеттетіледі. Осылайша, элита өздерінің мобильдік мүмкіндіктерімен мастанса, ал қалғандары өз үйінде түрмеге қамалғандай сезінеді, сол жерден көшіп кетуге де мүмкіндіктері жоқ. Сөйтіп, олар еркін қозғала алатын элитаға қызғанышпен қарап, іштерінен ызалана түседі. Ақырында, аумақтар кеңістік соғысының жеңілгендері мен жеңімпаздары арасындағы қақтығыстың қан майданына айналады.

Жеңімпаздар кеңістікте емес, уақытта өмір сүреді деп айтуға болады; олар әр кеңістікті бірден болмаса да, тез арада айнала алады. Ал жеңілгендерді, керісінше, кеңістікте өмір сүреді деп қарастыруға болады. Бұл кеңістік олардың бақылауынан тыс, ауыр, шымыр, төзімді, ұсталмайтын, уақытты тоқтата алатын қабілеті бар. Дегенмен кейбір мобильді адамдарды ажырату маңызды. Туристер – өз қалауы бойынша ел-жер аралайтындар. Олар бір нәрсеге қызығады, оны тартымды деп ойлап, соған қарай бет түзейді. Кезбелер – туған жерін, үйін неше түрлі себептермен адам төзгісіз, қолайсыз деп санағандықтан, көшіп жүретін адамдар.

Жаһанданудың алға тартатын жағымды қыры туристермен байланысты, ал жағымсыз тұсы көптеген адам кезбелерге айналады. Алайда адамдардың көпшілігі осы екі шектің арасында өмір сүреді. Олар қазір қай жерде тұрғанын білмейді, бірақ қайда болса да, ертең тура сол бір жерде болатынына толық сенімді емес. Осылайша, жаһандану көбімізді алаңдатады. Дегенмен жаһанданудың жеңімпаздары болып көрінетін туристердің де өз мәселелері бар. Біріншіден, баяулаудың мүмкін еместігінен туындайтын қиындық бар; әрқашан қозғалыста және жоғары жылдамдықта жүру қиын. Екіншіден, мобильдік таңдаудың үздіксіз жолын білдіреді және әрбір таңдауда онымен байланысты белгісіздік бар. Үшіншіден, әр таңдау әртүрлі тәуекелдер мен қауіп-қатерлерге толы. Шексіз мобильдік және үнемі таңдау, ақыр соңында, ауыртпалық, машақат туғызады.

Айта кету керек, Бауман ХХІ ғасырдың басында жазылған көптеген кітаптарында «ағымдық» идеясын қолданады. Әрине, ғаламдық кеңістік барлық түрлердің сансыз «ағындары» арқылы сипатталатын ағымды әлемге айналады. Нәтижесінде жаһандық әлем өз формасын әрдайым өзгертіп отырады, ол туралы толық түсінікке ие болу немесе оны бақылау қиынға соғуда. Ағымдық идеясы жаһандану процесіне қатысты кең қолданылады. Кейбір заманауи ірі әлеуметтік теорияшылардың жаһанданудың арқасында, басқа ірі әлеуметтік ойшылдардың мысалдары арқылы жаһандану теориясының негізгі түрлеріне жүгінуге болады.

Мәдени теория

Ян Недервин Питерс жаһандық және жергілікті мәдениеттердің бірігуінен жаңа «гибридті» формалар қалыптаса ма деген маңызды мәселеге қатысты үш негізгі парадигманы анықтады. Осы дәрісте мәдени дифференциализм парадигмасы қарастырылады.

Мәдени дифференциализм

Мәдени дифференциалды парадигманың бай тарихы бар, бірақ соңғы жылдары болған екі оқиға нәтижесінде ол көпшіліктің назарын өзіне аударды. Солардың бірі – 2001 жылғы 11 қыркүйектегі лаңкестік шабуыл және одан кейінгі Ауғанстан мен Ирактағы соғыстар. Көптеген адам осы оқиғаларды Батыс пен Ислам мәдениеттерінің арасындағы конфликт, олардың арасындағы мәдени айырмашылықтардың нәтижесі деп бағалайды. Басқа оқиғалар

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 24. Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

жиынтығы – Америка Құрама Штаттарының да және Батыс Еуропа елдерінің де (негізінен өсіп келе жатқан мұсылман халқы) өсіп келе жатқан мультикультурализмі, көп және аз халықтар арасындағы үлкен айырмашылықтар мен араздықтар. Бұл парадигманың ең әйгілі және қарама-қайшы мысалы – Сэмюэл Хантингтонның «Өркениеттер қақтығысы және әлемдік тәртіпті қалпына келтіру» атты еңбегі.

Хантингтон қазіргі әлемдегі ахуалдың басталуын «қырғиқабақ соғыстың» аяқталуынан, саяси-экономикалық және мәдени айырмашылықтар негізінде әртүрлі дифференциацияланған әлемнің қайта құрылуынан байқайды. Мұндай мәдени айырмашылықтар жаңа нәрсе емес, бірақ олар «қырғиқабақ соғыс» дәуіріндегі басым саяси-экономикалық айырмашылықтар салдарынан түбегейлі шиеленісті. Соңғы жиырма шақты жылда көргеніміз – ежелгі тұлғалар, қарсыластар мен жаулар. Хантингтон осы мәдениеттер мен мәдени бірегейліктерді кең ауқымда сипаттау үшін өркениет терминін қолданады. Ол бұл өркениеттер арасында пайда болған жарықшақты, кейбірінің арасындағы тарихи араздықты өте қауіпті жағдай деп санайды.

Хантингтон бірқатар әлемдік өркениеттер арасындағы айырмашылықты ажыратады: Син-Қытай; Жапония, кейде «Син» өркениетімен бірге «Қиыр Шығыс» деп аталады; Үндіс; Исламдық; Православиелік; Батыс Еуропа; Солтүстік Америка, жақын орналасқан Австралия және Жаңа Зеландиямен бірге; Латын Америкасы және Африка. Ол осы өркениеттерді негізгі философиялық болжамдар, негізгі құндылықтар, әлеуметтік қарым-қатынастар, әдет-ғұрыптар мен өмірге қатысты жалпы көзқарастар бойынша ерекшеленеді деп қарастырады.

Хантингтон үшін адамзат тарихы – негізінен, өркениеттердің, әсіресе нақты осы өркениеттердің тарихы. Өркениет олардың болмысына дәлел келтіретін фактіні қамтитын бірнеше сипаттамаларды көрсетеді, олардың нақты шығу тегі және арасында айқын шеғара жоқ.

Өркениеттер:

1. Адамдардың ең тұрақты ассоциациясының бірі.
2. Мәдени бірегейліктің ең кең деңгейі.
3. Өзін-өзі танудың субъективті қайнар көзі.
4. Әдетте бір мемлекет аясынан кең ауқымды қамтиды.
5. Біртұтастық болып саналады.
6. Дінмен де, нәсілмен де тығыз байланысты.

Хантингтон өркениеттер арасындағы қарым-қатынастың заманауи кең сипаттамасын ұсынады. 3000-нан астам жыл бойы өркениеттер уақыт пен кеңістік тұрғысынан кеңінен бөлінді. Нәтижесінде олардың арасында байланыс болмауы да мүмкін. Олар пайда болған кезде шектеулі немесе негізінен ажырап қалған не шиеленіскен жағдайда болуы ықтимал. Келесі кезеңде, шамамен 1500 жылдан Екінші дүниежүзілік соғыстың аяғына дейін, Батыс өркениеті басқа өркениеттерге тұрақты, күшті және бір бағытта ықпал етті. Хантингтон оны Батыстың әртүрлі құрылымдық сипаттамалары, оның ішінде қалалардың, сауда мен мемлекеттік бюрократияның өсуінен және ұлттық сананың пайда болуынан көреді. Ең бастысы технологиялар, қару-жарақ әсіресе мұхит навигациясында, әскерде, оның ішінде жоғары әскери ұйымда кеңінен тарады. Ақыр соңында, ұйымдасқан зорлық-зомбылық нәтижесінде Батыс табысқа жетті, оны өздері ұмытқанымен, әлемнің зардап шеккен басқа елдері естен шығарған жоқ. Осылайша, 1910 жылға қарай Бірінші дүниежүзілік соғыс қарсаңындағы әлем, Хантингтонның пікірі бойынша, тарихта бұрын-соңды болмаған бір әлем, бір өркениет – Батыс өркениеті болуға жақындады.

Үшінші кезең – мультиөркениетті жүйе. Ол Батыс экспансиясының шарықтау шегі және оған қарсы көтерілістің басталуы кезеңін қамтиды. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін және 1990 жылға дейінгі кезең идеялардың қақтығысымен, әсіресе капиталистік және коммунистік идеологиялардың қақтығысымен сипатталды; бірақ коммунизмнің құлдырауынан кейін дүниедегі негізгі қақтығыстар дін, мәдениет және сайып келгенде, өркениеттер шеңберіне ойысты. Батыс басымдыққа ие болып қалуда, бірақ Хантингтон оның құлдырауын болжайды. Бұл процесс баяу жүреді және бір бағытта болмайды, ол Батыс ресурстарының – халық, экономикалық өнім және әскери мүмкіндіктердің әлсіреуімен байланысты болады. Әскери әлеуеттің төмендеуі мынадай жағдайларда байқалады: Құрама Штаттар әскерінің әлсіреуі және қорғаныс өнеркәсібінің жаһандануы. Бұл Батыста ғана болған көптеген қару түрлеріне қол

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 24. Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

жеткізуге мүмкіндік береді. Басқа өркениеттердің Батысты мойындамауы жиіледі, бірақ олар қазіргі заман жетістіктерін қабылдайды және модернизацияны батыстандырудан ажырата білу қажет. Батыс ықшамдалып жатқан кезде, басқа екі өркениеттің қайта өрлеуі аса маңызды. Біріншісі – Азия халқы, әсіресе Син өркениетінің экономикалық өсуі. Хантингтон жақын арада Батыс экономикасынан асып түсетін азиялық экономикалардың тұрақты өсуін болжайды. Шығыстың күш-қуаты артып, оған тели беретін Батыс стандарты өздігінен жойылатыны анық, Хантингтон Шығыстың экономикалық жетістігі, оның мәдениетінің жоғары аспектілері әсіресе Батыста басымдық ететін жекешілдікке қарсы тұратын ұжымшылдығының арқасы деп біледі. Сондай-ақ Шығыс экономикасының өркендеуі үшін аймақ халықтарының арасында басқа да түрлі қауымдастықтар көмегін тигізеді. Азиялық экономикалар жетістіктерінің өздері үшін ғана емес, батыстық емес басқа қоғамдар үшін де үлгі болуымен аса маңызды.

Хантингтонның бұл тұжырымы таңғаларлық немесе соңғы пікір емес. Өйткені Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Жапония экономикасының күрт өсуі байқалды, енді Қытай мен Үндістанның таңғажайып экономикалық трансформациясы да осынған куә етіп отыр.

Қазіргі экономикалық беталыстарды болжай отырып, «Қытай экономикасы аз уақытта әлемдегі ең алып экономика болады» деген пікірмен келіспейтіндер өте аз. Хантингтонның Исламның қайта өркендеуіне қатысты екінші ірі тұжырымдамасы даулы. Син өркениетінің пайда болуы экономикаға негізделген, алайда Исламның дамуы халық санының күрт өсуіне және халықтың бірігуіне негізделген. Исламның өркендеуі бүкіл мұсылман қоғамына, біріншіден, мәдени, кейінірек әлеуметтік-саяси тұрғыдан әсер етті. Мұны діннің жаһандық жаңаруының бір бөлігі, жаңғырудың өнімі, сондай-ақ жаңаруға деген ұмтылысы ретінде көруге болады.

Хантингтон Батыс пен осы екі өркениет, әсіресе Ислам арасындағы болашақ қарым-қатынастарын көрсету үшін осы даму шеңберінен шығып кетеді. Капитализм мен коммунизм арасындағы қақтығыстар өркениеттер арасындағы, әсіресе Батыс, Син және Ислам өркениеттерінің «аралық сызығында» кездесетін қақтығыстармен ауыстырылды. Осылайша ол Батыс, яғни «тәкаппарлығы», Ислам, оның «шыдамсыздығы» және Синнің «албырттығы» арасындағы қауіпті қақтығыстардың болуын болжайды. Бұлардың басым бөлігі Батыстың өзін «әмбебап мәдениет» иесі деп танып, осы мәдениетті әлемнің қалған бөлігіне тарату мақсатын жүзеге асыратын қабілетінің төмендеуі шеңберінде өрбиді. Сонымен қатар Батыстың әмбебаптық деп санайтынын әлемнің қалған бөлігі, әсіресе Ислам өркениеті империализм деп қарастырады. Нақтырақ айтқанда, қарудың таралуын шектеуді қалайды, ал басқа өркениеттер қару-жарақты, әсіресе «жаппай қырып-жоятын қаруды» аңсайды. Батыс демократияны экспорттауға талпынады, тіпті оған, Батыстың жалпыға ортақ мәдениет идеясының бір бөлігі деп, қарсы шығатын басқа өркениеттерге оны зорлап орнатуға ұмтылады. Иммиграцияны, әсіресе Ислам өркениетінен бақылап, шектеуге тырысады, бірақ осы өркениеттердің көпшілігі Батысқа жол тапты, кейбірі сонда тұрақтауды қалайды. Хантингтон бұл процестер ұлғая түскен сайын Еуропада да, Құрама Штаттарында да дамып келе жатқан бөлшектенген қоғамды көреді. Бұл батыстықтар мен мұсылмандар арасында ғана емес, сонымен қатар ағылшын-америкалықтар мен латын-америкалықтар арасында да дамиды. Оның қатаң сынға алынуының себебі – Ислам өркениеті мен мұсылмандар туралы айтқан даулы пікірлері. Мысалы, мұсылмандар мен мұсылман еместер бір-бірімен жақын тұрса, сол жерде зорлық-зомбылық, жанжал мен қарқынды антагонизм кең таралады, ол кінәнің көп бөлігін мұсылмандарға және олардың зорлық-зомбылыққа бейімділігіне артады.

Хантингтон «Ислам әуел бастан қылыш діні болған, әскери құндылықтарды дәріптеген және Исламның жаулап алу тарихы бар» деп тұжырымдайды. Ислам мен басқа да өркениеттер арасындағы қарым-қатынас тарихи түрде өзара қиыспайтынымен сипатталды. Әрине бұл жерде Батыстың империализмімен қоса, Ислам да маңызды рөл атқарды. Исламға да өркениетке бақылау жасау үшін күшті негізгі мемлекет жетіспейді. Бірақ Хантингтон үшін ең маңыздысы – Исламдағы демографиялық жарылыс нәтижесінде туындаған қысым. Хантингтон Батыстың, әсіресе Құрама Штаттардың құлдырауына алаңдайды. Оған Америка Құрама Штаттары, шын мәнінде, барлық қоғамдарды, олардың өсіп жатқан мультиөркениеттік немесе мультимәдениеттік сипаты тарапынан қатерге ұшырағандай көрінеді.

Хантингтонның пікірінше, Құрама Штаттардың жойылуы іс жүзінде Батыс өркениетінің күйреуін білдіреді.

Кітап: Әлеуметтану теориясы

Тарау: 4. Модерндік теориядан постмодерндік әлеуметтік теорияға дейін

Дәріс: 24. Жаһандану және оны зерттеген заманауи теориялар

Күшті, уницивлизациялық Құрама Штаттарсыз Батыс мардымсыз болып қалады. Батыстың аман қалуы және дамуы үшін Америка Құрама Штаттары екі нәрсе істеуі қажет. Біріншіден, ол өзінің жеке бірегейлігін батыстық деп қайтадан растауы керек. Екіншіден, ол бүкіл әлемдегі Батыс өркениетінің көшбасшысы ретінде өз рөлін қайта растауы және қайта бекітуі тиіс. Батыс өркениетінің, шын мәнінде, барлық өркениеттердің қайта айқындалуы және қабылдануы – өркениеттер арасындағы соғысты болдырмаудың ең сенімді жолы. Хантингтон үшін шынайы қауіп – Батыстағы және басқа барлық өркениеттердегі мәдениеттердің әралуандығы. Сайып келгенде, Хантингтон мәдени сабақтастық жағына шығып, өркениеттер арасындағы мәдени тазалықты жақтайды. Ол үшін, кем дегенде, қандай да бір идеалды мағынада, жаһандану өркениеттердің өмір сүруін жалғастыратын және алдағы жылдарда шамамен параллель жүретін процеске айналады. Бұл өркениеттің, яғни мәдениеттің жаһандану дәуіріндегі маңыздылығын растайды.